

על זכרון ושכחה

מטות ומסעי, שהשנה נקראות ביחד בשבת זאת, הן שתי הפרשיות המסיימות את ספר במדבר. הן מהוות דפים אחרונים בתולדות מסע בני ישראל במדבר, ותיאור ההכנות הראשונות לכניסתם לארץ ישראל. מבין כל הנושאים המובאים בפרשה רוצה אני להתעכב כאן, לא על הנושאים ההלכתיים, אלא על נושא לכאורה שולי, תיאור מסלול המסע והנדידה של בני ישראל במדבר סיני (במדבר לג, ה-מ): "וַיֵּסְעוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵרַעְמָסֶס - וַיֵּחָנוּ בְּסֹפֶת. וַיֵּסְעוּ מִסֹּפֶת - וַיֵּחָנוּ בְּאֶתְנֶם...". וכך מתארכת הרשימה עד בואם אל הירדן: "וַיֵּסְעוּ מֵאֶבֶת - וַיֵּחָנוּ בְּעֵי הָעֲבָרִים בְּגִבּוֹל מוֹאָב... וַיֵּסְעוּ מִהָרִי הָעֲבָרִים וַיֵּחָנוּ בְּעַרְבַת מוֹאָב עַל יַרְדֵּן יַרְחוֹ". מה מקומה של כרוניקה ארוכה זאת, בספר האמור להיות מיועד למצוות ולאמונה? כדי להשיב לשאלה זאת, מבקש אני מהקוראים להתלוות אלי בעיון באחת מיצירות המופת של ההגות היהודית, ה"מורה נבוכים" לרמב"ם.

הרמב"ם דן בשאלה הזאת, (ח"ג, פרק נ) וטוען שאכן "יראה מפשרו של ענין שאין תועלת" בכתיבת המסעות. אך, קביעה זאת היא נכונה רק לכאורה. יש בכתיבת המסעות מצווה: "ויכתוב משה את מוצאיהם למסעיהם על פי ה'". והרמב"ם מוסיף "הצורך בכתיבה... גדול, מפני שכל המופתים אינם אמיתיים אלא בשביל מי שראם, אך לעתיד ישוב זכרם סיפור, ואפשר שיכזיבם השומע". דברים אלה, הכתובים בעברית הפילוסופית של ימי הביניים, רלבנטיים עד עצם היום הזה, ואולי היום אף יותר מאז. הרמב"ם מצביע כאן על חשש ההכחשה, ומתוך כך על סכנה מתמדת המאיימת על הזיכרון היסטורי, סכנת ה"רביזיוניזם".

* * *

הרמב"ם טוען שהמאורעות "אינם אמיתיים אלא בשביל מי שראם". לאחר מכן, הם הופכים "סיפור", שיתכן והשומע יכחיש אותו. ככל שהמאורע מופתי יותר, יוצא דופן, חד-פעמי, ככל שהשפעתו גדולה יותר, כך נתון הוא יותר לסכנת ה"רביזיוניזם". אנשים יכחישו את העובדות, וממילא את מהותם ואת פשרם, והעבר "יירצח" או ימות מיתה טבעית. כאן נעוצה התועלת – לפי הרמב"ם – ברשימת המסעות. כתיבת המסעות של בני ישראל במדבר מהווים ניסיון ליצור מסגרת של אמינות למסופר בתורה. הדיוק הגיאוגרפי, הוא מעין ניסיון ליצור עדות חזקה שתתגבר על כל ניסיונות ההכחשה. בתשובתו מקשר הרמב"ם את תיאור המסעות עם האיסור שהטיל יהושע על בניית יריחו מחדש: "כי כל מי שיראה החומה ההיא שקועה בארץ יתבאר לו, שאין זו תכונת בנין שנהרס אבל נשקע

במופת". בניסיון שלנו לא לשכוח, אנו משתמשים בטקטיקות שונות. יריחו היא דוגמה של זיכרון ה"חרות" בחלל, זהו זיכרון המונומנט, הגל-עד. אלא שזהו גל-עד הפוך, בו אנו שומרים לא את הבניין אלא את ההרס. בפרשה שלנו לא גל-עד אלא טקסט, רשימה מפורטת של המסעות, הוא הממונה על הזיכרון, הוא האמור להיות עד לטקסט אחר, עד לאמינותה של ההיסטוריה המקראית על יציאת מצרים.

ללא ספק מפוכחים אנו היום יותר. בעצב עלינו לקבוע, שמונה מאות שנים אחרי שהרמב"ם כתב את דבריו, שאף אמצעי לא יעזור. השכחה וההשכחה ימשיכו להחדיר את רעל הספק. הרמב"ם הכיר וודאי, את הרביזיוניזם המוסלמי. כדי לגשר על הסתירות שבין הטקסטים המקראיים למסורת המוסלמית, טענו המוסלמים שהיהדות זייפה את טקסט התורה. הפולמוס על תולדות המקדש בהר הבית בימינו מהווה דוגמה לאותו רביזיוניזם חיצוני המתקיף אותנו. אולם קיים גם רביזיוניזם פנימי, ובנידון זה דבריו של הרמב"ם הם עבורנו אקטואליים מאוד. במחלקות לארכיאולוגיה מסוימות עלה הכוֹרֶת לא רק על יציאת מצרים ותקופת המדבר, אלא גם על מרבית התקופה המקראית. אף תקופת דויד ושלמה נטשטשה בפעילות רביזיוניסטית אלימה. אני בטוח שצאצאיהם בעוד כמה דורות ילמדו על מלחמת יום הכיפורים על פי מחקריהם של האַגיפטולוגים במוזיאון למלחמת אוקטובר במצרים. אך מה לנו כי נלין על המפנטזים בתולדות התקופה העתיקה, ממנה לא נשאר כמעט שרידים, כאשר דבר מעין זה מתרחש לעינינו במגמתם של ה"היסטוריונים החדשים" המנסים לשכתב את ההיסטוריה העכשווית. זאת שנלמדה על ידינו עד עתה, אינה אלא מיתוס. אף פעם לא נלחמנו מעטים מול רבים. תמיד הייתה לנו עדיפות בנשק. לא היו ביצות, וממילא לא היו אף מייבשי ביצות. שמעתי פעם את ההוגה והמחנך ד״ר רַפֵּל, איש קיבוץ יבנה, עונה על "פרובוקציה" פוסט-ציונית מעין זאת ב'קול ישראל': "אני כמעט טבעתי באחת מאותן הביצות, ואתה תמך האמנם הן היו באמת?" עד מאה ועשרים, עדיין העדים חיים היום. לאחר מכן, כפי שהרמב"ם כותב "ישוּב זכרם סיפור", או אם להשתמש בלשון החלקלקה של דורנו, העובדות תיהפכנה ל"נרטיבים", אשר יצטרכו, כמו בַּרְשׁוּמוֹן ענק, לחיות בשלום פוסט-מודרני עם נרטיבים אחרים המביעים עמדות מנוגדות, ואף עם עמדותיהם של האויבים המבקשים את נפשנו.

אכן, כדי לשמור על הזיכרון ההיסטורי אנו חייבים להילחם נגד שני אויבים המנסים לכלות את מה שניסו אבותינו לשמר. אנו חייבים להיאבק נגד השכחה, שהיא התולדה הטבעית של הזמן, ונגד ה'רביזיוניזם' שמנסה לזייף את ההיסטוריה, כדי להגן על אינטרסים לאומיים או אידיאולוגיים. אין ספק שהניסיון הקשה ביותר עבורנו בכגון זה, בא לידי ביטוי בהכחשת השואה. המשפט שהתקיים לפני זמן לא רב באנגליה נגד אחד ממכחישי השואה מלמד אותנו רבות. מכחיש השואה הורשע, אולם עצם העובדה שצריך היה להוכיח במשפט שהייתה שואה, הוא אבסורד מוחלט שמלמד יותר מכל דבר אחר, את הסכנות שכנגדן צריכה להתמודד ההיסטוריה. אין מכחישי שואה יהודיים, כך אני מקווה. ולמרות זאת אחד משישים מאותה הכחשה חדר גם אלינו, במשנתם של אותם פרופסורים

השוללים את האופי היהודי של השואה. זה אבסורד שאנו חייבים לנסות ולהוכיח שקדושי השואה נרצחו בגלל היותם יהודים.

* * *

הקיום האנושי בכלל, והקיום הלאומי בפרט, מתאפשר רק בתנאי שתהיה קיימת מסכת זכרונות מעין זאת. אי-ההסכמה עם השכחת העבר, אין פירושה האדרה עיוורת. אין להסיק מכאן שאין אנו יכולים להיות ביקורתיים כלפי העבר. ספר במדבר, אותו אנו מסיימים לקרוא בשבת זאת היא עדות להסתכלות מפוכחת על דור יוצאי מצרים ממנה ניתן להקיש גם על אבותינו בימי המנדט הבריטי ואף בדור תש"ח. נעשו וודאי הרבה שגיאות רבות באותם הימים. אולם לאחר ככלות הכל, מסוגל ירמיהו (ב, ב) להסתכל על אותה היסטוריה של כישלונות ולהכריז: "כה אמר ה': זְכַרְתִּי לָךְ חֶסֶד נְעוּרֶיךָ אֲהַבַת כְּלוּלֶיךָ לְכַתֹּב אַחֲרֵי בְּמִדְבָּר בְּאֶרֶץ לֹא זְרוּעָה" אסור לנו למחוק את המריבות ואת הכישלונות של תקופת הנעורים, כשהכרנו והפכנו חתן וכלה. ולמרות הכל את 'אהבת כלולותיך' חייב כל אדם לקחת אתו, כזיכרון עליו הוא יכול לבנות את החיים שלו.